

ÖSSZEFOGLALÓ

A

PROGRAMTANÁCS VITÁJÁRÓL

XII.

Téma: A közélet szereplőinek funkcióváltása: az állam és a civil társadalom változó szerepe

Az állam, a piac és a társadalom viszonyában az elmúlt száz évben immár a negyedik, **új szakasz** kezdődött el. Míg az 1929-33-as világválság előtt a piacközpontú felfogás és gyakorlat uralkodott, ezt követően, különösen a II. világháború után a „New Deal” Keynes tanain alapuló, az állam gazdasági és szociális szerepvállalását megnövelő korszaka köszöntött be, amely Európában a jóléti államnak is keretet adott. Ennek kifulladására adott helyet a harmadik szakasznak, a neoliberális fordulatnak. Az új gazdasági világválság nyomán aztán újra erősödött az igény az erősebb állami szabályzásra, olykor gazdasági beavatkozásra is. Ebben a negyedik szakaszban azonban az állam a maga eszköztárát elsősorban a versenyképesség növeléséért, és jóval kevésbé a társadalmi igazságosságért vetette be.

Ezzel párhuzamosan nemcsak Magyarországon, de nálunk különösen szembevetően mutatkozott a civil világ felértékelődése. Részben az új kapcsolattartási technikák, részben a pártokból való kiábrándulás következtében látványossá vált **a pártokénál lazább, civil közéleti mozgalmak aktivitása.**

1. Az állam funkciói, viták az egyes funkciók körül

Az állam, mint közhatalom alatt az alkotmányos értelemben vett hatalmi ágak (törvényhozás, igazságszolgáltatás, kormányzás, önkormányzás) szerepét szokás érteni. Az ilyen értelemben vett közhatalom gyakorlása jelenti a politikai berendezkedés kialakítását (benne a hatalmi ágak szerepmegosztásának, az intézményi garanciáknak, fékeknek, ellensúlyoknak, jogosítványoknak és hatásköröknek meghatározását); e kereteken belül a gyakorlati politizálást, vagyis az általános és szakpolitikai megoldások alkalmazását; a szabályozást és ellenőrzést; a közszolgáltatásokról (köztük az oktatás, az egészségügy, a szociális ellátás terén kialakuló kötelező „nemzeti minimumról”, valamint a hon- és rendvédelemről) való gondoskodást; a fizikai és intézményi infrastruktúra, a közigazgatás fenntartását; az állami jövedelem és adott esetben az állami vagyon kezelését; a sürgősségi helyzetekben való intézkedéseket; és néhány vonatkozásban, pl. a közélet tisztaságát illetően valamilyen minta- és értékadást is. Ez utóbbi a demokratikus keretek között

nem terjedhet ki az ideológiai és világnézeti irányításra. Emellett újabban az állam feladata az Európai Unióba való beilleszkedés és részvétel szervezése, ott a nemzeti érdekek képviselője is.

Az állam méretéről és funkcióiról komoly viták dúlnak. Hosszú ideig részint a takarékoság, részint a neoliberális társadalomfilozófia jegyében **a minél kisebb állam számított jónak**. Ahogy az egész régióban, Magyarországon is erősítette ezt a felfogást az, hogy a rendszerváltás után valóban a pártállam ideológiai és gazdasági túlhatalmának lebontása volt a feladat. **Ma az Európai Unióban már nem a „kicsi” vagy „nagy” állam mellett törnek lándzsát, hanem az elvárás az un. „okos”, „intelligens” (smart) állam**, amelynek elsősorban **fejlesztő funkciói** kerültek előtérbe.

Az állam funkciógyakorlásában új nehézségeket jelentett, hogy a gazdasági és társadalmi folyamatok túlságosan komplexszé, ráadásul a határokon túlnyúlóvá váltak, a nemzetállamoknak a nemzetközi piaccal és gazdasággal kellett viszonyra lépniük. Ugyan az infrastruktúra fejlesztése közfeladatnak bizonyult, de más területeken még nemzeti keretek között sem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket az államilag finanszírozott konkrét gazdasági (pl. beszállítói, kisvállalkozói) célprogramok, amennyiben nem normatív szabályokon, adózási és támogatási rendszereken át, közvetett módon érvényesültek. Az államok egyre kevésbé tudták bemérni beavatkozásaik eredményét és társadalmi hatásait, sok esetben szinte vaktában szabályoztak. Új kihívást jelentett az állammal szemben a **fenntartható fejlődés igénye**, az az elvárás, ami a haladás megtervezését, a **gazdasági és társadalmi harmónia** kereteinek biztosítását az állami feladatok középpontjába állítja. Ezt takarja (és nemcsak gazdasági szerepet) a „fejlesztő állam” divatossá vált terminusa, mint ahogy az is, hogy a „wellfare” (anyagi jólét) helyett a „well-being” (jól-lét, fenntartható minőségű élet) célja került előtérbe.

A környezeti veszélyeztetettség, a terrorizmustól való félelem és különösen a gazdasági válság nyomán **megerősödött a biztonság és a rend igénye**, és az állam ilyen típusú funkcióival kapcsolatos várakozások. Több elemző az új korszak társadalmát ezért **„rizikótársadalomnak”** nevezi, ami új állami feladatokat hoz magával.

Az ugyanakkor már látszik, az a várakozás, hogy a neoliberalizmus államfelfogása után teljes egészében visszatér a neokeynesianus állammodell, nem valósult meg. Egyelőre úgy tűnik, hogy a krízis mélypontjain az államok ugyan direkt beavatkozással segítették vérátömlesztéshez a gazdaságot, de tartósan nem kívánnak ilyen szerepet vállalni. Az viszont tartósabb tendencia, hogy az állam reguláló, piacot, banki szférát szabályzó szerepe erősödik.

Úgy tűnik, a modern európai államfelfogás levonta mind a jóléti állam sok szempontból sikeres kísérletének tanulságait is, amely minden társadalmi vívmánya ellenére bénította a gazdasági energiákat, és nem mobilizálta eléggé az alacsonyabb státuszú társadalmi csoportokat. Ugyanakkor tanult a neoliberális államfelfogásnak a válság idején megmutatkozó kudarcából, és

már nem bízunk abban, hogy a piac teljesen magára hagyva képes a fenntartható gazdasági és társadalmi fejlődést, a társadalmi integrációt biztosítani. A kudarcok nyomán **két koncepció** látszik kibontakozni. Az egyik úgy kíván választ adni a növekvő biztonságigényre, hogy **erősíti a rendparti törekvéseket, a nemzetállam keretei közé való gazdasági és kulturális bezárkózást**, a protekcionizmust, adott esetben a központosítást. Nálunk nyilvánvalóan ezt a modellt követi a Fidesz, elmenve egészen a demokratikus ellensúlyok lebontásáig. A **másik modell** vállalja ugyan az „**okos**” állam új fejlesztő, szabályozó, a biztonságos és fenntartható fejlődést segítő funkcióit, de ezeket éppen hogy nagyobb társadalmi részvétellel, un. **partnerségi demokráciával** akarja gyakorolni, amelyben a demokrácia nem válhat sem a többség, sem a kisebbség diktatúrájává. Erre kell keresni az utat az MSZP-nek is.

2. Az állam meggyengülése – a magyar helyzet sajátosságai

A rendszerváltás sikerrel hajtotta végre a pártállam lebontásának felszámolását, de a **hatékony demokratikus állam helyett gyenge és tehetetlen** (egyre gyengébb és egyre tehetetlenebb) **állam** alakult ki. Mindez ellentmond a legfrissebb nemzetközi tendenciáknak is. Ma már közvélekedés az elemzők körében, hogy egy ország versenyképessége más tényezők mellett összefügg az állami, társadalmi intézményrendszer színvonalával. Magyarország pedig az utolsó években minden felmérésben az intézményrendszer működőképességét tekintve az országok sorrendjében egyre lejjebb került. A hasonló felmérések szerint Magyarországon a kormányzati intézményrendszer teljesítménye rosszabb, mint általában a gazdasági, társadalmi fejlettség. A rendszerváltáskor még viszonylag sikeresen vettük az akadályt, és kialakultak egy új, demokratikus intézményrendszer alapjai. Elmaradt viszont a szükséges második intézményi reform, ami az új európai viszonyok között többek között az önkormányzati szférára kiterjedve tette volna hatékonyabbá a működést.

A balliberális kormányok ennyiben tökéletesen ellenkező irányba haladtak, mint az a közvélemény elvárása lett volna. A közvélemény ugyan demokráciát, de ezzel együtt erős államot és biztonságot várt volna el, ami természetesen nem mond ellent az állami takarékoságnak. Egy amerikai felmérés szerint Közép-Európában nálunk volt 2009-ben a legmagasabb az elégedetlenség a demokrácia és az állam működésével (77 %), pedig nálunk voltak a legtöbben (60 %), akik ugyanakkor támogatják a demokratikus értékeket. Nem egészen igazságos tehát az a hazai felfogás, hogy a magyarok többsége nem fogékony a demokrácia iránt. Nyilván szerepet játszanak a kádárizmus hagyományai és egyéb okok, de nagymértékben arról van szó, hogy az állam aktuális működésével, gyengeségével, és az így előálló biztonságihiánnyal elégedetlenek. Tovább fokozta az elégedetlenséget, hogy az újat akaró reformer kormányok akadályként, az új célokat követni nem

képes koloncként kezelték az állami bürokráciát, sőt a közigazgatás teljes spektrumát. A politikai hidegháborúval együttjáró „betartások” és a bürokrácia természetes tehetetlenségi ereje miatt ezt a felfogást lehetett is alkalmi példákkal igazolni, de a rendszer „rángatása”, túl gyakori átszervezése, a valódi közigazgatási reform elmaradása végül szétzilálta az állam működőképességét. A választók legsúlyosabb és legjogosabb kritikája a szocialista kormányokkal szemben éppen az államigazgatás gyengesége, a rend szétesése, a hatalomnélküli kormányzás benyomása volt.

3. A civil szféra új szerepe a világban

A civil szervezetek a nyugati demokráciákban jelentős helyet harcoltak ki maguknak, a közélet új, a családon, az államon, a piacon kívüli színterét alakították ki. **Fokozatosan változtattak a hatalmi viszonyokon az állam és a társadalom között az utóbbi javára**, képesek voltak közvetíteni is az egyes csoportokkal való egyezkedés során. Ellenőrző szerepet vívtak ki maguknak az állam fölött, elsősorban a közélet erkölcsének, a döntések indokoltságának nyilvános megítélésével. Korábban gyakori volt, hogy eközben egy-egy párttal szorosabb kapcsolatot vállaltak fel, akár annak holdudvarát alkották. A civil világ pártok szerinti tagolódása pl. Ausztriában olyan általános volt, hogy még a politikai témáktól távolálló közösségek is a politikai dualizmusnak megfelelően megduplázták magukat (két autóklub stb). A német nyelvterületen általában is szorosabb volt a pártok és a civil szféra kapcsolata, itt gyakran felülről kezdeményezett alapítványok voltak a civil szervezetek fő finanszírozói, míg pl. a skandináv országokban, Hollandiában stb. képesek voltak saját forrásokra támaszkodva önálló szerepet játszani. A civil szervezetek számára az Európai Unió intézményrendszere is befolyást biztosított.

A legutóbbi időszak fejleménye, hogy a **közösségi média előretörésével** a civil világ akcióképessége ugrásszerűen megnőtt, az akciók szervezési ideje lerövidült. Ez **két változást** is jelent. Közvetlen megszólalási lehetőségek birtokában a civileknek **jóval kevésbé van szükségük a pártokra**, a pártosodásra, ami a hagyományos pártok tekintélyvesztésével összefüggésben amúgy is egyre inkább ellenükre van. Világméretű példa bontakozott ki a zöldek esetében arra is, hogy maguk a civil mozgalmak képesek lehetnek saját pártjukat életre hívni, párttá válni. A másik fontos változás, hogy az internetes kapcsolatok jóvoltából a nyilvántartott tagokkal rendelkező, vezetőket választó, **formalizált civil szervezetek** mellett (amelyek fölött az állam mindig is szerezhetett áttekintést) **megjelennek a hálózatszerű, informális közösségek**, ahol a kapcsolattartás ugyan esetlegesebb, de a bekapcsolódók létszáma és az információátadás sebessége jóval nagyobb.

4. Meggyengült pártok

A hagyományos és a hálózatszerű új civil szerveződések növekedő jelentőségének egyszerre oka és következménye is, hogy **az un. „mainstream” pártok, a bevett, nagy, rendszeralkotó pártok veszítettek támogatottságukból.** A korábbi ipari társadalom helyett létrejövő új társadalomszerkezet töredezett, individualizált, ezért kedvezőtlenebb talajt biztosít a nagy szervezetek, néppártok egységesítő szándékai számára. Ezt a jobboldalnál is **jobban megszenvedték a baloldali pártok,** hiszen ők a kollektivitás értékére építettek. Nem véletlen, hogy az utóbbi 40-50 évben átlagos támogatottságuk Európában 33 %-ról 26 %-ra csökkent, és a többi párthoz viszonyítva az ő tagságuk a legöregebb. (AZ SPD tagsága pl. ezen idő alatt megfeleződött.) A nagy pártok helyzetét tovább nehezítette, hogy karakterük elmosódott, a jobboldali és baloldali demokratikus pártok között bizonyos konvergencia állt be. A szociáldemokrata törekvéseket átvette a demokratikus jobboldal is, ugyanakkor a szociáldemokrácia a piac (a korrekció igényét ugyan fenntartó) elfogadásával szintén közeledett a jobboldali pártok gazdasági elképzeléseihez. A baloldali illetve jobboldali ideológiák vonzerejét az is csökkentette, hogy **egy új törésvonal jelent meg a bal-jobb törésvonal mellett: a nyitottság illetve a zártság ideológiája közötti különbség.** A demokratikus jobboldali és baloldali pártok ugyan különböző mértékben, de egyaránt a „nyitottság” oldalán álltak, ugyanakkor dinamikus ellenfeleik jelentek meg a „zártság” pólusán a jobboldali radikális pártok formájában. A gazdasági világválság a hagyományos pártok közül a szociáldemokratákat sújtotta jobban, mivel az ő szavazóbázisuk általában a vesztesékből került ki, akiknek azt kellett tapasztalniuk: pártjuk ideológiája és politikája nem tudta megvédeni őket. Így közülük sokan a szélsőjobboldalon kerestek új pártot maguknak.

A „nyitottság” pólusán viszont a szociáldemokrácia új, fiatalosabb, kritikusabb versenytársai jelentek meg a zöldek és a különböző posztmodern mozgalmak formájában (Greenpeace, ATTAC, női mozgalmak, a döntési szabadság egy-egy konkrét formájáért: eutanáziáért, az abortusz jogáért, meleg jogokért, stb. küzdő szervezetek). A zöld pártok ugyan sokkal inkább a szociáldemokráciának, mint a konzervatívoknak a lehetséges politikai partnerei, de már a legújabb német tartományi választásokon annak is van jele, hogy versenytársként meg is előzik a szociáldemokratákat.

5. A civilek Magyarországon

A rendszerváltás után az MSZP megerősödése nagyon is összefüggött azzal a képességével, hogy kapcsolatai voltak a civil világgal. Egyfelől erős és jó kapcsolatokat táplált a szakszervezetekkel, különösen az MSZOSZ-szel, másfelől nyugatos identitását kifejezve támaszkodott a Demokratikus Chartára. Előbbi a hagyományos baloldali értékekhez való kötődését tette nyilvánvalóvá, utóbbi gyengítette a rendszerváltás után hangot kapó

„antikommunizmust”, kommunisztázást, megakadályozta, hogy ez legyen a fő politikai törésvonal, így elfogadott partnerré tette bel- és külföldön egyaránt az utódpartiságtól elszakadt MSZP-t.

Az MSZP azonban fokozatosan elvesztette a '90-es évek elején szerzett helyzeti előnyét a civil világban, annak ellenére, hogy gyűjtőpárt-jellege és különböző létező irányzatai révén egyaránt képes lenne a kapcsolattartásra a szociális és szakszervezeti mozgalmakkal és a középosztályra támaszkodó liberális szerveződésekkel is. A Fidesz az utóbbi években előretört ezen a területen, és a magyar pártok közül a leginkább volt képes teljes társadalmi, politikai, ideológiai és civil felépítettséget felmutatni.

A Fideszt és az MSZP-t is váratlanul érte, hogy Magyarországon is rohamos gyorsasággal törtek előre a nem hagyományos, nem formalizált hálózatos szerveződések. Mára 3 millióan vannak a facebookon, zömmel ugyan 35 éven aluliak, a **„facebook” generáció** tagjai, de a korhatár napról napra emelkedik, miközben természetesen az új fiatal generációk is bekapcsolódnak a hálózatokba. A pártokból való kiábrándultság, az MSZP hitelvesztése, az SZDSZ eltűnése és ezzel a „nyugatosítás-nemzeti tradicionalizmus” ellentétpárból a nyugatos pólus drámai vesztesége oda vezetett, hogy a **nyitottság, a szabadság értékeit keresők a pártok helyett ezekben a hálózatos szerveződésekben találtak virtuális közösséget maguknak.** A „facebook” generáció ugyan a hagyományos politikát elutasítja, de a hatalomgyakorlás módja, annak a szabadághoz és szuverenitáshoz való viszonya nagyon is érdekli.

Így ezekben a hálózatokban a hagyományos civil szervezetekkel, szakszervezetekkel és pártokkal egyenrangú fontosságú, sőt olykor nagyobb erejű **társadalmi ellenállás bontakozott ki az új kurzussal szemben.** Ez az ellenállás mindeddig elkülönült a pártok által szervezett ellenzékiiségtől, sőt kategorikusan elutasította azt. Ezt tette még a születésében és bázisában hozzájuk legközelebb álló LMP-vel is.

A pártok elutasítása ellenére ezek a közösségek is **azt a „vélemény-klimát” erősítik, amit a demokratikus ellenzéki pártok is képviselnek.** Ugyanakkor az is megtörténhet, hogy egy-két demonstratív akció után inkább csak levezetik az indulatokat, és ezzel meggátolják, hogy a társadalmi ellenállás valódi politikai ellenerővé álljon össze. Vannak jelek arra is, hogy az informális, hálózatos szerveződés egy csoportja párttá alakul, és megtalálja saját vezető személyiségeit. Egy ilyen új párt azonban a kialakult laza hálózatnak csak kisebb részét tudja magával vinni, így továbbra is feladatot jelent a társadalmi ellenállás és a politikai ellenzékiiség kapcsolatainak, „társadalmi koalíciójának” megteremtése.

6. Az MSZP lehetőségei

- Az MSZP-nek az új európai törekvésekkel („okos állam”) egybehangzóan **újra kell fogalmaznia az államról vallott elképzeléseit.** Továbbra is el kell utasítania a protekcionista, szabadságkorlátozó, magának ideológiai és kulturális ítélőbíró szerepet vindikáló állam koncepcióját. Ugyanakkor világossá kell tennie, milyen nemzeti minimumot tud az állam garantálni szolgáltatásszervező funkciójában, mit jelent a „fejlesztő állam”, milyen új állami feladatok jelentkeznek az innováció segítésében, a mobilitás előmozdításában és a biztonság fenntartásában. Merev doktrínák helyett arra kell építenie, hogy az állam feladatai között hol az egyik, hol a másik lép előtérbe.
- A **szakszervezeti mozgalmak** a Fidesz „jóvoltából” új erőre kaphatnak. Az MSZP-nek világossá kell tennie pozícióit a munkavállalók oldalán. A Parlament elé kell terjesztenie saját alternatív elképzeléseit a munkavállalói jogokról, fellépve a Munka Törvénykönyve munkavállaló-ellenes módosításával szemben.
- Az MSZP alakítson ki új kapcsolatokat, illetve erősítse meg a régieket a szegénységellenes szervezetekkel, a jogvédőkkel, az európai partnerséget és értékeket képviselő szervezetekkel. Ennek érdekében készítsen **új „civil térképet”** a hozzá közel álló értékeket vagy részértékeket képviselő alakulatokról.
- Az MSZP tegye világossá, hogy nemcsak a bal-jobb törésvonal mentén képviseli a baloldali törekvéseket, de a legerősebb pártja a nyitottság, szabadság értékeinek is. A nyitottság-zártság új törésvonalában egyértelműen az előbbi oldalán áll. Ezért a hatalomgyakorlás módját, az életvitel szabadságát illetően **hasonló értékeket képvisel, mint a „facebook generáció” hálózatos közösségei.** Ne erőltesse magát rájuk, de párhuzamos politikával erősítse azt a kritikai szellemet és véleményt, amelyet ők képviselnek.
- Alakítsa ki azokat az **együttműködési struktúrákat**, amelyek az eddigiektől eltérően nem az irányító párt – neki segítő civil szervezet hierarchizált modelljére építenek, hanem mellérendelt, partneri viszonyra. Gondolja végig, milyen közéleti konstrukcióban és ki kezdeményezhet egyfajta **új „ellenzéki kerekasztalt”,** amely terepet adhat a civil szervezetek, személyiségek, a demokratikus pártok és a hálózatos szerveződések képviselői egyenrangúságon alapuló konzultációjához.